

A budai városi tanács árulása 1541-ben.

Mikor az 1530. esztendő végén Ferdinánd király hadai Buda várát 50 napon át ostromolták, az ostromlott vár legkitartóbb védelmezői a budai polgárok sorából kerültek ki, amint erről János királynak közvetlenül az ostrom után 1531 január 8-án kelt oklevele tanuskodik, amelyben a polgárság hősiességéről részletesen megemlékeznek. Ez oklevél szerint ugyanis, mikor az ostromlók ágyú a falak egy részét ledöntötték, házaik faanyagából és házi bútoraikból emeltek új védőműveket a leomlott falak helyén. A házaik alatti pincékben elhelyezett borokat sem sajnálták feláldozni, hogy a kiürült hordókat az elpusztult várfalak pótlására használhassák fel; pedig ezek a borok az ostrom alatt nagy értéket képviseltek, mert a várban vízhiány volt (utpote in civitate aquarum penuria laborante maxime necessaria). Félte őrzött élelmiszereiket is megosztották a várvédőkkel s korpával és lóhússal voltak kénytelenek táplálkozni (furfuribus aut carnibus equinis famem depellere). A várvédelmi munkákban nem csupán a férfiak, hanem az asszonyok és gyermekek is résztvettek oly módon, hogy részben a leomlott falak helyreállításánál segédkeztek, részben pedig köveket hordtak a várvédők számára (nunc reficiendo murorum ruinas, interdum propugnatoribus lapides subministrando). Két rohamot sikerült ily módon visszaverni, s a támadók végül is kénytelenek voltak az ostromlott vár alól elvonulni. Mindezeket a saját tapasztalatai alapján tudhatta János király, mert az ostrom tartama alatt maga is a budai várban tartózkodott s személyesen irányította a vár védelmét. Az 1531 január 8-i oklevél szövegét 1538 március hó 27-én több más oklevéllel együtt átírta János király, ezt az átíró oklevelet pedig 1841-ben Podhraczký József adta ki »Cuspinianus János beszéde« című munkájában.

Az 1530. évi ostrom alatt Pálczan Péter volt a budai bíró, s János király 1531. évi oklevele elsősorban a bíró nevét emelte ki. Ez a Pálczan Péter hosszú időn át állott a budai városi tanács élén, mert János király 1538. évi oklevelének kiadásakor még mindig ő viselte a bírói tisztelet Budán, ami ebben az időben a legkimagaslóbb városi tisztség volt. Minthogy pedig ugyanezen idő alatt Buda állandóan János király kezén volt s János királytól a város számos kiváltságot kapott: azt kell hinnünk, hogy Pálczan Péter bíró János király legbizalmasabb hívei közé tartozott s hogy nagy része volt a budai polgárság politikai magatartásában is.

Palczan Péter volt a budai bíró 1541-ben is, mikor Ferdinánd király a nagyváradi békekötés értelmében meg akarta szerezni Budát, a török-párti magyar urak azonban török segítséggel megakadályozták ezt. Először békés úton akart Buda birtokába jutni, s mikor ez nem sikerült, haddal támadta meg a várost. A budai polgárok ez alatt az ostrom alatt más-ként viselkedtek, mint 1530-ban, mert nem állottak a várvédő magyar urak oldalán, hanem csellel Ferdinánd kezére akarták juttatni a várat, s csupán a véletlen mult, hogy tervük nem sikerült. Ezt a magatartást árulásnak szokták bélyegezni, pedig tulajdonképpen a magyar urak árulták el a nagyváradi békét, és pedig az özvegy királyné kifejezett akarata ellenére, aki becsületesen végre akarta hajtani a megkötött szerződést. Mindezeket Verancsics Antalón kívül részletesen leírta Bornemisza Tamás budai városi tanácsnok is (Podhraczký: Két magyar krónika 34. s köv. ll.), aki jelentős szerepet vitt az úgynevezett budai árulásban. Bornemisza szerint Ferdinánd király ostromló serege 1541 áprilisában indult útnak Roggendorf Vilmos vezetése alatt s megérkezése után azonnal ágyúzni kezdte a város falait. Kevéssel utóbb érkeztek a városba a lengyel király követei, kik a város átadását szorgalmazták azon feltételek alatt, melyeket Ferdinánd király Salm Miklós útján az özvegy királynénak felajánlott. A város védelmét intéző magyar urak: Martinuzzi György, Petrovich Péter, Werbóczy István, Markos Péter és Batthyány Orbán nem osztották ezt az álláspontot s a lengyel követeket a vár elhagyására kényszerítették, amin az özvegy királyné annyira felháborodott, hogy maga is el akarta hagyni a várat. Szándéka végrehajtásában a magyar urak megakadályozták, s hogy az ostromló hadakkal összeköttetést ne tarthasson fenn, szigorú őrizet alá helyezték. Miután a közvetlen tárgyalás ily módon lehetetlenné vált, az özvegy királyné a budai városi tanács közvetítését vette igénybe, aminek eredményeképpen Roggendorf Vilmos elfogadta az eléje terjesztett feltételeket. A feltételeket tartalmazó okirat aztán Bornemisza Tamás kezébe jutott, aki idézett emlékiratában azt írta, hogy »ezeknek penygh az arthykwlossoknak mássa ez napygla nálam vagyon Rogendorff keze-írása alath«, amiben nincs okunk kételkedni, A vár átadására vonatkozó megállapodás végrehajtása szintén a budai városi tanácsra maradt, amely az alkudozásokat az ostromló sereg fővezérével közvetítette. E szerint 1541 június 13-án éjjel Bornemisza Gergely és Korcholyás Péter tanácsnokokat azzal küldötték le az ostromló sereg táborába, hogy a fővezértől 600 magyar puskást és 2 zászlóalj németet kérjenek, akiket még az éj folyamán titkon be akartak bocsátani a várba, hogy a török párti védősereget lefegyverezzék. Verancsics magyar krónikája szerint a magyar fegyveresekre azért helyeztek különös súlyt a budai polgárok, hogy »ha az nymett walamy dvlást akarna tenni, tehát ne hadnák«, ez tehát tisztán a polgárság érdekeinek védelmére szolgált. Roggendorf viszont nem bízott a magyar katonákban s a polgárság kívánságával szemben kizárólag németeket rendelt ki a mondott célra, kiket Palczan Péter városi bíró a Boldogasszony temploma melletti kis kapun bocsátott be a várba, amely ponton a felfegyverzett polgárság tartott őrséget. Verancsics Antal magyar krónikájából tudjuk, hogy a várba jutott németeket azonnal leleplezték és csúfosan kiverték. A balsikert Verancsics kizárólag Roggendorf bizal-

matlanságának tulajdonította, mert szerinte a magyarok »kewnyeben meg chalhatták wolna az bwdyakat látwa wk hassonlók nekyek ewltezettel, fegywerrel, nyelwel.«

Az árulás megghiusítása után, annak főintézője, Palczan Péter bíró családja és vagyona hátrahagyásával sietve elhagyta a várat, s ugyanakkor elmenekültek még Verancsics előadása szerint Báchy Benedek, Bornemisza Tamás, Drailing Tamás, Korcholyás Péter és Bornemisza Gergely, mindannyian a budai városi tanács tagjai. A törökpárti urak erre a várban maradt polgárságon és az elmenekültek otthagytak családjainak tagjainak töltötték ki bosszújukat, amint Verancsicsnál olvassuk: »sokakat Bwdában megfogának az polgárokbán, kyk kewzyl négyé wágák, kinek penig feyét wewyk, és kewlen-kewlen halálwal megewlyk, de Báchy Ferencet négy wágának, ky akoron Bwdában few polgár, few tanách wala.« Az utóbbi kivégzését Bornemisza Tamás idézett emlékirata is megerősíti, amely szerint »egyeth az thanachbelyek közwl Báchy Ferenc deyákoth az Bwda pyacán négyé wágatta.« Báchy Ferenc kivégzéséről Ferdinánd király 1560 március 18-i oklevele is tud, melyben a fiának kiutalt évjáradék további kifizetését rendelte el; a kivégzés tehát minden kétségen felül áll.

A budai várnak német kézre juttatása ügyében érdekelt Palczan Péter a Fráter György meggyilkolása ügyében tartott vizsgálat folyamán (Magyar Tört. Tár I. 1855. évf. 251—252. ll.) azt vallotta, hogy a valkómegyei Filetincz községből származott, nagyon fiatalon kerülhetett azonban Budára, mert a Dózsa-lázadás idejében (anno priore vel eodem, quo expeditio contra Turcas fuit indicata per cruciatam) pajtásaival együtt már a Buda melletti Szt Lőrinczről elnevezett Pálos kolostornál járt, amikor is az ugyanazon kolostorban szolgálatot teljesítő Martinuzzi György mindnyájukat megvendégelte. Mithogy Palczan Péter a tanukihallgatás időpontjában (1553 május 1.) 50 esztendősnak vallotta magát, az említett kirándulásakor gyermekifjúnak kellett lennie, amiből arra lehet következtetni, hogy szülei, vagy rokonai útján került Budára. Minthogy továbbá János király 1531 január 8-án kelt oklevele már budai bírónak mondotta, nagyon fiatalon juthatott ebbe a díszes állásba s ebben a tüneményesnek mondható pályafutásban alighanem része lehetett János király kegyének is, mert idézett tanuvalomása szerint az egyik fiának maga a király volt a keresztatyja, a keresztelést pedig Martinuzzi György végezte. A budai vár átadását illető balsiker után Martinuzzi György rendeletére összes atyafiai börtönbe kerültek, feleségét pedig rabnőként ajánlották fel a török szultánnak. A szultán azonban megkegyelmezett az asszonynak, mire a magyar urak börtönbe vetették, ahol gyermekeivel együtt elpusztult, Palczan Péter fitestvérét pedig ugyanakkor Rustan basának adták át rabul. Ezek után nem lehet csodálkozni azon, hogy a családjától megfosztott Palczan Péter tanukihallgatása alkalmával Buda török kézre jutását kizárólag Martinuzzi György terhére írta s jellemét a legsötétebb színekben igyekezett feltüntetni.

Nem volt budai származású az 1541. évi budai tragédia másik főszereplője Bornemisza Tamás sem, mert 1564 február 25-én kelt nemeslevelében ábrázolt címere azzal van indokolva, hogy a szerémmegyei Karom városból származott, amely gabonában, borban, szarvasmarhában

és halban egyaránt bővelkedett (*originem ducit ex fertilissima parte Hungariae regni, qui appellatus est comitatus Sirmiensis, ex oppido Karom, frugum, vinorum, pecorum, pisciumque copia terra clara et famosissima, cui vix ulla comparari possit*). Ugyanezen nemeslevélben bőségesen elő van adva budai szereplése is, nevezetesen hogy Roggendorf Vilmos fővezérrel teljes egyetértésben működött (*sobriam semper et sanam mutuum intelligentiam habuisti*), minthogy azonban a várvédőket sem rábeszéléssel, sem fegyveres erővel nem lehetett rábírní a budai vár átadására, sem pedig az ellenállásra nem érezték magukat elég erősnek, török segítséget vettek igénybe. Mielőtt azonban a török segítség megérkezett volna, az ostromló hadaknak a várba juttatásával igyekezett többedmagával Budát a kereszténység számára megmenteni. Minthogy pedig ez a kísérlet balul ütött ki, felesége, gyermekei és vagyona hátrahagyásával elmenekült a várból, minek következtében ott maradt vagyonát elkobozták. Miután a török sereg a vár alá érkezett, Bornemisza Tamás feleségét a török szultánnak ajánlották fel (*uxor tua Anna muneris loco imperatori Turcarum oblata*) gyermekeivel együtt (*una cum liberis*), de a szultán rendelkezése tovább is fogságban tartották s csupán évek múltán bocsátották szabadon mindnyájukat, amikor is a legnagyobb nyomorban voltak kénytelenek élni (*Aliquot elapsis annis ob magnas intercessiones dimissa una cum liberis in summa egestate degendo*). Azonos módon mondja el ezeket az eseményeket Bornemisza Tamás idézett emlékirata is: »Az én házamra Bornemisza Tamás házára kwdének Batthyány Orbánth, Markos Péterth, hogy az my ewstheh, aranyath, zselem morháth, aranyass atlachokath thalálnának ayándékra walóth, mynd el wynnék — — Ezel nem elégettenek, hanem feleségem, gyermekem cházárnak attak rabságwl.« Bornemisza Tamás sorsa tehát lényegét tekintve azonos volt a Palczan Péter sorsával, Palczan Péter felesége és gyermekei azonban elpusztultak a rabságban, Bornemisza Tamás ellenben utóbb viszontláthatta feleségét és gyermekeit. Közös volt továbbá mindkettőjük sorsa annyiban, hogy budai vagyonukat teljes egészében elvesztették.

Ferdinánd király nem feledkezett meg sokat szenvedett budai híveiről, mert mikor 1542 február 22-én a Budáról elmenekült Weynman Jánosnak és Bornemisza Gergelynek engedélyt adott arra, hogy a budai Krisztus Teste Társulatnak Nürnberg városa számára adott kölcsöne kamatait felvehessék, az engedélyt azon feltételhez kötötte, hogy az esedékes kamatokban Palczan Pétert és Bornemisza Tamást is részesíteni kell. Ferdinánd király ekkor még erősen bízott abban, hogy Budát a töröktől vissza tudja szerezni s a nevezettek újból megkaphatják vagyonukat. Ezért azt is kikötötte, hogy vagyonuk visszaszerzése esetén kötelesek lesznek a felvett kamatokat a budai Krisztus Teste Társulatnak megtéríteni. Az uralkodó bizakodó hangulatát teljesen megértjük, ha figyelembe vesszük, hogy ekkor már javában folytak a tárgyalások a német birodalmi rendekkel a török ellen indítandó hadjárat ügyében. Ez a hadjárat 1542 nyarán valósággal megindult, Pest falai alatt azonban csúfos kudarccal végződött, ami hosszú időre megsemmisítette a Buda visszaszerzését illető reményeket, s ennek következtében más módon igyekezett az uralkodó kártalanítani budai híveit.

Palczan Péter 1542 október 9-én az abaujmegei Saczán fekvő nemesi kúriát és tartozékait kapta ajándékkul Ferdinánd királytól, ami Sempsey László magvaszakadtával a koronára szállott. (Liber regius II. köt. 36. l.) Az adományt kifejezetten azzal indokolta meg az uralkodó, hogy Palczan Péter Budát mindenáron Ferdinánd kezére igyekezett juttatni s másokat is rávett terve támogatására (aliosque ad id induxit, ut civitas Buda Sue Maiestati dederetur). Ez az adomány alig volt megszereshető, mert 1551 július 17-én Ferdinánd király utasította a pozsonyi kamarát, hogy azt a 200 forintot, amit Palczan Péter számára évenként kifizetni rendelt, adják meg ezentúl is rendszeren s az elmaradt összegeket fizessék ki utólag. (Benignae resolutiones.) Ezután következett Palczan Péter vallomása Martinuzzi György budai viselt dolgai ügyében, ami Ferdinánd király szempontjából nagy jelentőségű volt, mert a pápa meg akarta torolni bibornoka meggyilkolását s ezt Buda török kézre juttatásával lehetett csupán elhárítani. Úgy látszik, hogy a vallomás előtt Palczan Péter ígéretet kaphatott Ferdinánd királytól, hogy Budán elszenvedett veszteségeiért a meggyilkolt Martinuzzi vagyonából kárpótolni fogja, mert 1553 május 1-én történt a tanuvallomás a pápai vizsgálóbiztos előtt s 1553 július 5-én már nyilatkozott a pozsonyi kamara Palczan Péter követelése ügyében. (Expeditiones Camerae.) E nyilatkozatban a kamara elismerte, hogy Palczan Péter Budát 1541-ben az uralkodó kezére igyekezett juttatni, amely vállalkozása kapcsán nagy veszedelemnek tette ki magát. Arról azonban nem akart tudni a kamara, mintha az uralkodó kártérítést ígért volna elszenvedett veszteségeiért s kétségbevonta annak a hat tanunak a megbízhatóságát is, akikkel Budán elszenvedett veszteségeit igazolta. A tanuvallomás szerint ugyanis, amelyet Palczan Péter Buda város pecsétjével megerősített oklevélbe foglaltan mutatott be (exhibuit litteras sub sigillo civitatis Budensis emanatas), Martinuzzi György a nevezett budai házából elvitetett egy sisakot, egy keresztet, nyakláncokat és gyűrűket, amelyek értéke az ugyanott talált borokkal együtt meghaladta a 60.000 forintot. Elvitetett továbbá 40.000 arany készpénzt, aminek megtérítését az uralkodó kilátásba helyezte. Abban nem kételkedett a kamara, hogy sokat elvesztett abból, amit az ostrom előtt (ante obsidionem) Budán elrejtteni vagy máshova elvinni nem tudott; azt azonban nem tartotta valószínűnek, hogy elkobzott vagyona akkora értéket képviselt volna s annyi készpénz lett volna a házában, mert mindezek megítélésében tévedhettek a tanuk. Ezenfelül Martinuzzi György után alig maradt akkora vagyon, hogy abból a folyamodó kielégíthető lenne. S ha valósággal akkora értékek, annyi készpénz lett volna Palczan Péter tulajdonában, akkor erről nemcsak Budán lakó tanu tudna, hanem az egész város előtt ismeretes lenne, sőt olyanok is tudnának róla, akik Budáról elmenekültek (qui e Buda profugerunt). Mindezek alapján a kamara azon véleményének adott kifejezést, hogy a tanuvallomásokkal Palczan Péter Budán elszenvedett veszteségeit nem igazolta elegendőképpen, és az uralkodó nem tartozik a követelést teljesíteni, legfeljebb kegyképen juttathat számára valamit (aliquid ex gratia potius quam ex debito donare).

Palczan Péter eredeti folyamodványát nem sikerült megtalálni,

Bártfai Szabó László azonban az időpont és a lelőhely megjelölése nélkül közölte a hivatkozott tanukihallgatási jegyzőkönyv tartalmát (Pestmegye történetének okleveles emlékei 480—481. ll.). E közlés szerint Martinuzzi György Palczan Péter vagyonának a felügyeletével Nagy Gergely, Zábrághy János, Swklóssy Máté, Zaaz Mihály, Gyengyesy Pál és Zentfalvy György polgárokat bízta meg. Ezek lehettek azok a tanuk, kiknek valamása alapján Palczan Péter kártérítési igényét bejelentette. A vallomások szerint az értékek becslését három meghívott aranyműves végezte, a készpénzt pedig Syry Imre, Trombitás Tamás és Kristóf deák olvasták meg, ami teljesen valószínűtlenül hangzik, mert ilyen becslésre és pénzolvasásra az adott körülmények alig voltak alkalmasak. De valószínűtlen az is, hogy Buda városa 1553-ban, amikor már 12 esztendő óta török fennhatóság alatt állott, tanukihallgatást végeztethetett volna olyan ember számára, aki Budát német kézre akarta juttatni s akinek épen ezért még a családját is kiirtották. Már pedig a kamarai nyilatkozat kifejezetten azt mondja, hogy a tanuvallomásokról kiállított oklevél 1553-ban (presenti anno) kelt, s Budán lakó polgárok tették meg a vallomásokat. Figyelembe veendő továbbá az is, hogy a Palczan Péter halála után 1558 január 10-én felvett hagyatéki leltárban Buda város rézből készült pecsétje is (sigillum cupreum civitatis Budensis) bennfoglaltatott, amiből arra lehet következtetni, hogy a bemutatott budai oklevél alig készülhetett Budán s a felsorakoztatott tanuk sem teheték meg Budán a vallomásukat. A kamara tehát helyes úton járt akkor, amikor nem adott hitelt ezeknek a tanuvallomásoknak s nem ismerte el Palczan Péter kártérítési igényét. Nem is járt eredménnyel ez a lépés, mert ámbár az uralkodó a kancellár útján biztosította Palczan Pétert, hogy Budán elszenvedett veszteségeiért kárpótolni fogja, a kamara mégsem kapott erre vonatkozó rendeletet, s Palczan Péter újabb folyamodványára az uralkodó 1553 szeptember 19-én ismét csak arra hívta fel a kamarát, hogy terjessze elő véleményét ebben az ügyben. A kamara véleményét nem ismerjük, ismerjük azonban Ferdinánd királynak 1553 november 13-án a kamarához intézett leiratát (Benignae resolutiones), amelyben kijelentette, hogy teljesen tájékozatlan ebben az ügyben (quod nobis in eo negotio plane nihil constet); közismertek azonban Palczan Péter hűséges szolgálatai, amelyek következtében vagyonát és gyermekeit elvesztette (omnia bona et liberos suos amisisse); s hogy mindezekért némi kárpótlást kapjon, jelöljön ki a kamara olyan jövedelmi forrást, amelyből számára megfelelő összeget lehetne kiutalni (refusio aliqua acceptorum damnorum fieri possit). Úgy látszik, hogy ennek az újabb lépésnek az volt az eredménye, hogy az uralkodó a már régebben kiutalt 200 forintos évjáradékot 300 forintra emelte fel, mert 1557 július 10-én elrendelte, hogy Palczan Péter addigi 300 forintos évjáradékát 350 forintra emelje fel a kamara. (Benignae resolutiones.) Ebben a rendeletben Palczan Péter Filetinczi előnévvel van megnevezve s királyi udvarnokként (aulae nostrae familiari) szerepel, ami a mellett tanuskodik, hogy szolgálatait az uralkodó nagyra értékelte.

Ez volt az utolsó, Palczan Péter javára tett intézkedés, mert 1558 január 8-án Pozsonyban meghalt s január 9-én az uralkodó elrendelte, hogy ingó és ingatlan javait, valamint a hagyatékában található iratokat

is zár alá kell venni. Ugyanakkor a pozsonyi városi tanács is utasítást kapott, hogy az esetleg már mások kezébe jutott javait is foglalja le. E rendeletről kitetszik, hogy Bécsben nagyon gazdag ember hírében állott, s úgy tudták, hogy értékes dolgai vannak (certum esse audimus, quod dives fuerat, ac certa clenodia preciosa apud se habuerit). Ezért siettek annyira a lefoglalással, amit az tesz jogszerűvé, hogy Palczan Péter végrendelet és leszármazottak nélkül halt el (intestatum et sine heredibus), a hagyaték tehát teljes egészében az uralkodót illette meg. (Benignae resolutiones.)

1558 január 10-én vették fel az elhalt Palczan Péter hagyatéki leltárát (Levéltári Közlemények XII. 165—167. ll.), amely célra a pozsonyi káptalan két kanonokot, a pozsonyi kamara pedig két tisztviselőt küldött ki. A hagyatéki leltár nem mutatja, hogy Palczan Péter olyan vagyonos lett volna, amint azt az 1558 január 9-én kelt királyi rendelet vélte, mert készpénzben mindössze 239 forintot tüntet fel s ebből is ki kellett adni 74 forintot a temetési és egyéb költségekre. Mindössze 7 aranyozott ezüst kupa, két arany lánc és két arany gyűrű volt a hagyatékában, továbbá több fegyver és számos ruhanemű, köztük feltűnően sok nőruha, holott felesége 1553 május 1-i vallomása szerint még a budai börtönben elhalt. Több szőlőről emlékezik meg a hagyatéki leltár, ezek nagyobb része azonban a leltár felvételekor már idegen kézben volt. A szőlőkkel kapcsolatosan feltűnik, hogy borokról nincs szó a hagyatéki leltárban, holott az 1558 március 13-án a magyar kamarához intézett királyi leiratból tudjuk, hogy borai az uralkodó számára voltak lefoglalva, aki az esztergomi érseknek járó bortized kiadására felhatalmazást adott a kamarának. 1558 június 22-én terjesztette fel a pozsonyi kamara az uralkodóhoz (Expeditiones Camerae) azokat a vallomásokat, melyeket a pozsonyi városi tanács az elhunyt szolgálójával és másokkal Palczan Péter hagyatékát illetően felvett. Ezek a vallomások sem maradtak fenn számunkra, s így a Palczan-hagyaték sorsáról további részleteket nem tudunk. Fennmaradt azonban Dessewffy János kamarai elnöknek az uralkodóhoz intézett jelentése (Levéltári Közlemények XII. 167—168. ll.), amelyben Palczan Péter unokahugának a hagyatékra vonatkozó igényéről tett jelentést. E szerint Palczan Péternek Lembergben Cremer Farkassal, Langh Lőrincsel, Schrangl Jánossal és Bornemisza Tamással közös kereskedelmi vállalata volt, amelyben mintegy 30.000 aranyra becsülhető értéke volt elhelyezve, amiről a Pozsonyban lakó Bornemisza Tamás tudna bővebb felvilágosítást adni, mert ez minden vállalkozásáról tudott. Nagyon valószínű, hogy borkereskedésről lehetett szó, további adatok hiányában azonban nem tudunk róla számot adni. Végül nem hallgathatjuk el azt sem, hogy a Palczan-hagyatékban a hagyatéki leltár szerint sok budai és pesti oklevél is volt, amelyek további sorsát eddig még nem sikerült kinyomozni. (Levéltári Közlemények XII. 159. s köv. ll.)

Palczan Péter bajtársáról, Bornemisza Tamásról az 1555 május 6-án a pozsonyi kamarához intézett királyi rendeletben (Benignae resolutiones) azt olvassuk, hogy 4400 forint értékű posztót hitelezett a kamarának. Az uralkodó utasította a kamarát, hogy a hitelezett összeget igyekezzék mielőbb megfizetni, nehogy más esetben megtagadja a hitelezést.

Ebből a rendeletből arra lehet következtetni, hogy a budai veszteségek nem viselték meg annyira Bornemisza Tamást, hogy szegény sorba jutott volna. Ha ugyanis 4400 forintot tudott hitelezni, akkor jómódú kereskedőnek kellett lennie. Egy 1555 augusztus 6-án kelt királyi rendeletben egy Bornemisza Pál nevű kereskedőről van szó, aki 2400 forint értékű posztót hitelezett a kamarának (*Benignae resolutiones*), de azt nem sikerült megállapítani, hogy milyen viszonyban állott Bornemisza Tamással. Az mindenestre megállapítható, hogy mindketten Pozsonyban laktak és posztóval kereskedtek.

Bornemisza Tamás Budán szerzett érdemeiért 1564 február 25-én címeres nemeslevelet kapott Ferdinánd királytól, ami utódaira is átszármasztott, mert unokája, Bornemisza István, Mihály nevű nagybátyjával és annak hasonló nevű fiával együtt 1628 augusztus 10-én II. Ferdinánd királytól címerbővítő levelet kapott. Ez a Bornemisza István a címerbővítő levél tanúsága szerint ifjú korában Erdélyben katonáskodott a Basta György seregében, mikor pedig Pozsony városa Bethlen Gábor hatalmába jutott, az uralkodóházhoz való hűséges ragaszkodása miatt kénytelen volt vagyona hátrahagyásával a városból elmenekülni. Azután tábori postamester, végül pozsonyi főpostamester lett, amely tisztségbeni működését bőszesen ismertette Miavecz László a Gazdaságtörténelmi Szemle IV. évfolyamában (1—14. és 49—65. ll.). Bornemisza Tamás családja tehát tovább virágzott, s még István nevű dédunokájáról is tudunk, aki atyjához hasonlóan rövid ideig pozsonyi főpostamester volt.

Palczan Péterrel egyidőben a menekültek sorába tartozott Bornemisza Gergely, akiről Verancsics Antal azt írta, hogy a Roggendorf Vilmostal folytatott tárgyalások közvetítője volt. Ez a Bornemisza Gergely Ferdinánd királytól 1542 szeptember 8-án Nyéken, Alsókovácsin, Bián és Felsőkesziben kapott adományképen birtokrészeket, amelyek közül a nyéki és alsókovácsi birtokrészek mostohaatyjának, Swnthamer Bálintnak, a biai és felsőkeszii birtokrészek pedig Angyal Zsigmondnak a tulajdonát képezték, akik leszármazottak nélkül haltak el és ennek következtében jószágaik a koronára szállottak. Az adományozás időpontjában a nevezett birtokok alig voltak elfoglalhatók, mert Budán és környékén a török volt az úr; remélni lehetett azonban, hogy a megindított nagy hadi vállalat sikerrel fog járni és e területek felszabadulnak a török hódoltság alól. Bornemisza Gergely is abban a reményben kérhette az uralkodótól az adományt, hogy Buda és környéke fel fog szabadulni s elfoglalhatja a nevezett jószágokat. Amint tudjuk, a megindított nagy hadi vállalat Pest alatt teljes kudarccal végződött, s ezután már alig lehetett reményt táplálni arra, hogy a török hatalmat sikerül visszaszorítani. Figyelemreméltó, hogy az adománylevél Bornemisza Gergelyt egyszerűen budai polgárnak nevezi, holott a rendelkezésünkre álló forrásokból tudjuk, hogy a budai városi tanács tagja volt. Arról is hallgat az adománylevél, hogy Buda német kézre juttatása ügyében milyen fontos szerepet vitt, holott Bornemisza Tamás emlékirata és Verancsics Antal krónikája egyöntetűen kiemeli ezt, s az utóbbi forrás szerint épen ezért dúlták fel budai házáat is. (»Az Bornemisza Gergelynek házára essynek a sok kewssy, minden morháiban sakmant tewének.«)

A budai veszteségeik címén kártérítésért folyamodók sorában találjuk Bornemisza Ferencet, akiről sem Bornemisza Tamás emlékirata, sem Verancsics Antal krónikája nem tud. A Martinuzzi György meggyilkolása ügyében tartott tanukihallgatások során azonban 1553 május 2-án ő is vallomást tett, s a vallomásból megtudjuk, hogy János király udvari apródja volt, s Buda 1541. évi ostroma alatt Ferdinánd-párti érzelmei miatt Martinuzzi György bebörtönöztette. (Magy. Tört. Tárl. köt. 254—255. ll.) Minthogy vallomásának időpontjában 38 esztendősnak mondotta magát, az 1541. évi események idején mintegy 25—26 esztendősné lehetett, s mint-hogy udvari szolgálatban állott, nem tartozott a városi polgárok sorába. 1554 február 5-én kelt felségfolyamodványában megemlékezett budai fogságáról, melynek következtében 800 forintnyi kárt szenvedett. Folyamodványa szerint az uralkodó már egyszer elrendelte, hogy a pozsonyi kamara 200 forintot fizessen ki számára, ez azonban nem történt meg. Most a fenti összeg kifizetésére vonatkozó újabb rendeleten kívül azt is kérte, hogy az uralkodó a többi 600 forint fejében Tokajban sőt utaljon ki számára, továbbá azt is rendelje el, hogy a legközelebb megüresedő hivatalok valamelyikében helyezték el (*de officio aliquo competenti, si quod vacare contingat, providere debeant*). Tekintettel arra a jóindulatra, mellyel Ferdinánd király a budai menekültek ügyét felkarolta, alig lehet kétséges, hogy a hivatalra vonatkozó kérést is teljesítette. A pénzkiutalásokkal azonban rendesen bajok voltak, amint ezt az előbbieken láthattuk.

Az elbeszélő forrásokból tudjuk, hogy Báchy Benedek is kénytelen volt az árulás leleplezése következtében Budáról elmenekülni. Peregi Albert kamarai elnök már 1542 szeptember 21-én a kamarához intézett levelében (*Epistolae ad Cameram*) megállapította róla, hogy egész vagyonát elvesztette s méltó a kamara támogatására. Utóbb maga is jelentkezett támogatásért s 1553 szeptember 12-én kelt felségfolyamodványában bejelentette, hogy addig nem akart terhére lenni az uralkodónak, amíg a szükség nem kényszerítette rá. Most azonban betegsége miatt olyan nehéz helyzetbe került, hogy nem képes tovább családját fenntartani. Azt kérte ezért az uralkodótól, hogy a kamara útján rendeljen számára Pozsonyban hivatalt (*ut mihi de aliquo officio ibidem provideant*), mire az uralkodó elrendelte, hogy megfelelő javadalmazással ellátott hivatalt adjanak számára. (*Benignae resolutiones*.) Ez meg is történt, s amint 1558 szeptember 19-én kelt újabb felségfolyamodványából (*Epistolae ad Cameram*) tudjuk, nagyszombati harmincados lett. Hivataloskodása kapcsán azonban 279 forintról nem tudott elszámolni s ezt az összeget meg kellett volna térítenie a kamarának. Ettől a kötelezettségtől kívánt szabadulni, mikor felségfolyamodványát megírta, amelyben hivatkozott vagyona elvesztésére és három esztendei kifogástalan harmincadosi működésére. A kívánt célt azonban nem érte el, mert az uralkodó csupán 100 forintot volt hajlandó elengedni tartozásából, s ugyanakkor arra kötelezte, hogy a többi 179 forintot féléven belül térítse meg.

Az árulás leleplezése után Budán kivégzett Báchy Ferencnek János nevű fia is jelentkezett az uralkodónál s 1560 március 18-án kelt folyamodványában elpanaszolta, hogy a kamara be akarja szüntetni a számára rendelt 100 forintnyi évi díjat azon indokolással, hogy ezt csupán addig

tartozik fizetni, amíg tanulmányait elvégzi, és anyja özvegy marad (quamdiu ipse exponens litteris operam dederit ac mater sua vidua manserit). E folyamodványra az uralkodó úgy döntött (Benignae resolutiones), hogy a folyamodó atyjának érdemeiért, akit az uralkodó iránti hűségéért Budán felnégyeltek, az évi díjat tovább is rendesen meg kell adni.

A Bornemisza Tamással együtt menekült Drailing Tamás marha-kereskedéssel tartotta fenn magát és ámbár Verancsics Antal tanúsága szerint budai vagyonát elkobozták, nem szorult az uralkodó támogatására. Az 1555. évi országgyűlés tartama alatt azonban Drailing is kénytelen volt az uralkodóhoz fordulni, mert 1554-ben marhákat vitt ki Szászországba s ezeket Ferdinánd ottani hadai lefoglalták. Ígéretet kapott ugyan, hogy a vámjövendelmekből 200 forint kártérítést fog kapni, ez azonban nem történt meg, s minthogy hitelezői börtönnel fenyegették, kénytelen volt az ígéret beváltását megsürgetni. A pozsonyi kamara tanácsosai igazolták ugyan (Expeditiones Camerales), hogy tudnak az ígéretéről, írásos rendelet nélkül azonban nem voltak hajlandók fizetni.

Ezek szerint a budai városi tanácsnak Buda német kézre juttatásában részes tagjai, amennyiben idejekorán el tudtak menekülni a városból, Ferdinánd király védelme alá helyezkedtek s budai veszteségeikért kárpótlásban részesültek. A Verancsics Antalnál névszerint felsoroltak közül egyedül Korcholyás Péter tűnik el szemeink elől, ez azonban nem jelenti azt, mintha nem osztozott volna társai sorsában. A menekültek mindannyian Pozsonyban telepedtek meg, s valószínűleg itt telepedtek meg azok a budai polgárok is, kikkel Palczan Péter 1555-ben budai veszteségeit igazolta. Többen Kassán telepedtek meg, s nagy részük lehetett abban, hogy Ferdinánd király 1552-ben a magyar polgárokat a németekkel egyenjogúakká tette. A kassai polgárok anyakönyvéből tudjuk, hogy a budai tanács tagjai közül Trombitás János 1544 december 2-án, Barkas Péter már jóval előbb, Sárhaju János 1547 március 4-én, Szabó Imre pedig 1549 április 7-én szereztek Kassán polgárjogot, s kívülük még egész sereg budai és pesti polgár telepedett meg ebben az időszakban a városban. Amekkora veszteség érte tehát a budai magyar polgárságot ezekkel az átköltözésekkel, ugyanakkora nyereség volt Pozsony és Kassa számára, amely utóbbi az átköltözések hatása alatt lett magyar várossá.

Gárdonyi Albert